

ОРІЄНТАЦІЯ НА ЗАДОВОЛЕНІСТЬ СПОЖИВАЧІВ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ: ШЛЯХИ РЕФОРМУВАННЯ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

СЕРГІЙ ЛИЛИК,
керівник дослідницьких програм Української Асоціації Маркетингу

МАР'ЯНА ЛИЛИК,
аспірантка КНЕУ

Для успішного розвитку в Україні громадянського суспільства, ринкових відносин та демократичної правової держави одним із ключових факторів є перебудова усієї системи освіти відповідно до засад, визнаних у сучасному цивілізованому світі. Визначальною засадою повинна стати орієнтованість навчальних закладів на задоволення потреб споживачів освітніх послуг, якими є насамперед роботодавці (власники, керівники, менеджери підприємств, організацій та установ всіх форм власності, всіх галузей та сфер діяльності), випускники (фахові середовища), студенти та учні, їх батьки. Орієнтація на задоволеність споживачів має визначати зміст навчальних програм, процедури контролю якості навчального процесу, механізми управління і фінансування навчальних закладів та системи освіти в цілому.

Юридична освіта сьогодні має пройти шлях глибокого реформування. Юридичні спеціальності у світі здебільшого відносяться до регульованих професій. В Україні також вибудована система кваліфікаційних комісій щодо суддів (Вища кваліфікаційна комісія суддів України), адвокатів (відповідно до закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»), нотаріусів (Кваліфікаційна комісія нотаріату) тощо. Однак, саме на діяльність органів правосуддя, правозахисних та правоохоронних органів

надходить найбільше нарікань від громадськості.

Українська Асоціація Маркетингу радо скористалась можливістю взяти участь у реалізації дослідження, яке було ініційовано Проектом USAID «Справедливе правосуддя» та спрямовано на залучення громадськості до формування рамки кваліфікації юридичної професії шляхом проведення аналізу обсягу знань, переліку навичок і вмінь, якими має володіти випускник юридичного вишу, щоб відповідати вимогам сучасного ринку праці. Висновки та рекомендації, які були отримані протягом реалізації дослідження націлені на подолання прірви між очікуваннями роботодавців та громадськості від випускників правничих шкіл, і тими знаннями та компетенціями, які вони дійсно отримують протягом навчання.

Методологія дослідження

Задля досягнення мети та реалізації завдань проекту було проведено кабінетне дослідження, польове дослідження – опитано 416 респондентів у 4-х регіонах України (Київ та Київська область, Львівщина, Одещина, Харківщина). Респонденти представляли органи юстиції (29 осіб); юридичні служби місцевої адміністрації (10 осіб), органи внутрішніх справ (10 осіб), прокуратуру (4 особи), суддів (36 осіб), представників

адвокатської справи (141 особа), юридичного консалтингу (145 осіб), нотаріальної справи (21 особа), охоронної справи (12 осіб), детективної справи (8 осіб). В ході дослідження були проведені глибокі інтерв'ю з 17 керівниками /представниками профільних громадських та самоврядних організацій, 13 представниками вишів та академічного середовища, 11 керівниками юридичних служб та директорами з питань персоналу, проведенні фокус-групові обговорення у Києві, Одесі, Львові та Харкові.

Ключові рекомендації дослідження обговорювалися фаховою громадою за «круглим столом». В дискусії взяло участь понад 60 експертів, в тому числі представники МОН та Мінюсту України.

Результати кабінетного та польового досліджень, глибоких інтерв'ю, обговорення на фокус-групах, а також дискусія на засіданні круглого столу.

Протягом проведення дослідження були окреслені недоліки існуючої системи юридичної освіти:

- ✓ брак вміння випускників застосовувати на практиці набуті теоретичні знання;
- ✓ брак практичних вмінь і навичок;
- ✓ брак розуміння та поваги до професійних цінностей.

Загальна оцінка якості юридичної освіти, яка була визначена роботодавцями: «задовільно» (теорія – «добре», практичні вміння і навички – «погано»).

При цьому половина роботодавців не надають значення тій обставині, диплом якого саме вітчизняного ВНЗ здобув випускник. Успішні компанії впроваджують власні системи оцінки та підготовки молодих фахівців.

Рейтинг ВНЗ, випускникам яких все ж надається певна перевага, значною мірою визначається обсягом державного замовлення і, відповідно, кількістю підготовлених молодих фахівців. Група лідерів: Національна юридична академія імені Ярослава Мудрого, Київський

національний університет ім. Т.Г. Шевченка, Національний університет "Києво-Могилянська академія", Львівський національний університет ім. І. Франка, Національний університет «Одеська юридична академія», Одеський національний університет ім. І. Мечникова.

Роботодавці та експерти визначилися щодо переліку необхідних профільних компетенцій, юридичних предметів, предметів загальних вмінь і навичок, а також професійних цінностей, яких мають знати / вміти застосовувати / дотримуватися випускники юридичної школи за освітньо-професійним рівнем «Бакалавр». Понад 50% оцінок «дуже потрібно» отримали наступні предмети:

З точки зору роботодавців, обов'язкові профільні предмети:

- ✓ Цивільне право
- ✓ Цивільний процес
- ✓ Конституційне право та права людини
- ✓ Господарське право
- ✓ Адміністративне право
- ✓ Кримінальне право
- ✓ Трудове право
- ✓ Господарський процес
- ✓ Кримінальний процес
- ✓ Податкове право
- ✓ Теорія права
- ✓ Теорія держави
- ✓ Юридична психологія

Під кутом роботодавців і за підсумками обговорення на фокус-групах та засіданні «круглого столу», було визначено перелік обов'язкових профільних юридичних предметів та предметів, що розвивають практичні навички і вміння для формування обов'язкової навчальної програми юридичної школи на етапі здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня «Бакалавр». На думку експертів, подальше розширення кола обов'язкових предметів може призвести до перевантаження навчального процесу.

Додаткові предмети можуть впровад-

жуватися за вибором навчального закладу відповідно до його спеціалізації (доцільна питома вага предметів за вибором навчального закладу та студента – 20-25% загального учбового навантаження).

Обов'язкові предмети, які розвивають практичні навички і вміння:

- ✓ Юридичний аналіз, підготовка юридичних висновків, написання / складання юридичних текстів
- ✓ Професійна етика
- ✓ Основи комунікації
- ✓ Основи самоорганізації, планування та керування часом
- ✓ Програмне забезпечення для юристів
- ✓ Робота у команді
- ✓ Правничка риторика
- ✓ Іноземні мови

Велика увага фаховою спільнотою приділяється тим професійним цінностям, якими мають бути притаманні юристу. З точки зору роботодавців, обов'язкові професійні цінності, які потрібно засвоїти та поділяти молодим правникам:

- ✓ Повага до права / закону
- ✓ Справедливість
- ✓ Толерантність
- ✓ Професійна незалежність
- ✓ Принциповість
- ✓ Лояльність до клієнта
- ✓ Уникнення конфлікту інтересів

Серед опитаних роботодавців та експертів дещо переважає думка про доцільність розподілу юридичної освіти на три напрями підготовки, а саме: «Правознавство», «Міжнародне право», «Правоохоронна діяльність». В той же час при обговоренні на фокус групах та під час круглого столу було запропоновано підготовку за напрямом «Правоохоронна діяльність» відділити від власне юридичної освіти. При цьому респонденти наголошували на принциповій важливості зняти репресивний ухил у підготовці кадрів для правоохоронної системи.

Погляд юридичної фахової спільноти щодо розробки та впровадження професійних стандартів

У середовищі роботодавців (60% всіх опитаних) та експертів (85% всіх опитаних) є розуміння необхідності розробки і впровадження професійних стандартів, проте немає знання їх змісту, функцій та механізмів розробки. Лише окремі експерти знайомі зі змістом визнаних міжнародних і зарубіжних національних професійних стандартів юридичного профілю.

На погляд роботодавців та експертів, професійні стандарти мають розроблятися вітчизняними фаховими організаціями юридичної сфери (самостійно або у взаємодії з профільними міжнародними організаціями та / або державою) та узгоджуватися з учасниками профільної діяльності за відкритими і прозорими процедурами.

На думку більшості експертів, професійні стандарти мають бути основою для розробки освітнього стандарту – спільними зусиллями профільних фахових організацій та освітян. Це – механізм визначення змісту предметів, їх співвідношення, організації практики, процедур оцінки знань, практичних вмінь та навичок. Основний критерій оцінки ключових знань, вмінь, навичок та професійних цінностей – їх відповідність потребам роботодавців та фахових спільнот.

Таким чином, перший крок до наступного внесення змін до навчальних програм юридичних шкіл України – це розробка і впровадження професійних стандартів за основними напрямками діяльності у юридичній сфері.

За вказаних умов опитування роботодавців та експертів не дає можливості на основі їх відповідей сформулювати базові пропозиції щодо змісту стандарту професійної освіти правників.

За підсумками обговорення на фокус-групах: зміст конкретних дисциплін, визначення ваги кожної компетенції та / або практичної навички, критерії оцінки ключових знань, вмінь, навичок та професійних цінностей для оцінювання студентів-правників у процесі опанування програми за освітньо-кваліфікаційним рівнем «Бакалавр», - усе це завдання, які мають вирішуватися спільно роботодавцями / фаховими спільнотами і освітянами у процесі публічного обговорення та розробки освітнього стандарту.

При цьому має враховуватися автономія вишів та спеціалізація юридичних шкіл.

Частина тих експертів, які представляють освітян (але меншість залучених до проекту освітян), наполягають на самодостатності розробки освітнього стандарту силами самих освітян / навчальних закладів.

Об'єктивна перешкода на шляху взаємодії навчальних закладів та роботодавців / фахових спільнот – це слабкість місцевих організацій фахових організацій юридичної сфери, фактична відсутність у них взаємодії з освітянами на рівні навчального закладу.

Також у процесі обговорення неодноразово відзначалося, що процес узгодження освітнього стандарту з потребами роботодавців / фахових спільнот означатиме суттєвий (іноді – кардинальний) перерозподіл навчального навантаження, необхідність освоєння викладачами нових знань, стосовно багатьох дисциплін - необхідність поглибленої розробки наукової проблематики (наприклад – щодо цивільного права; заінтересованість у фахівцях з цивільного права сьогодні вийшла для роботодавців на перший план).

В той же час, в Україні склалася мережа громадських і самоврядних фахових організацій юридичної сфери, а також громадських організацій дотичних сфер. Проте жодна вітчизняна громадська і

самоврядна організація юридичної сфери не має досвіду розробки і впровадження професійних стандартів, кваліфікаційних вимог та відповідних сертифікаційних програм, узгоджених з учасниками відповідних ринків чи сфер діяльності. В Україні наразі також немає громадських і самоврядних організацій освітян, які б займалися розробкою і впровадженням освітніх юридичних стандартів у співпраці та взаємодії з учасниками профільних ринків. Водночас у Києві та в інших великих містах України є певна кількість фахівців, які суміщають юридичну практику (переважно – адвокатуру) з одночасним викладанням у вищій школі, тобто володіють практичним досвідом і теоретичними знаннями, знають механізм діяльності навчальних закладів тощо.

В Україні в юридичній сфері наразі немає практики дієвої взаємодії держави, навчальних закладів та роботодавців / фахових спільнот. Опитування експертів свідчать, що розробка і впровадження нормативно-правових актів здійснюється у відриві від взаємодії з освітянами, профільними фаховими спільнотами і роботодавцями. Опитування та обговорення показують, що нормативно-правове регулювання юридичної сфери в цілому та юридичної освіти зокрема в Україні не відповідає сучасній практиці Європейського Союзу, США чи інших розвинутих країн.

Позиція юридичної фахової спільноти щодо перспектив і можливих наслідків впровадження вимог нового Закону України «Про вищу освіту»

Опитування експертів, а також дискусії на фокус-групах та засіданні круглого столу виявили, що у середовищі освітян немає однозначної позиції щодо перспектив і можливих наслідків впровад-

ження вимог нового Закону України «Про вищу освіту». Найбільші дискусії викликають наступні питання:

а) наслідки зміни механізму державного фінансування («гроші мають йти за студентом»);

б) система акредитації спеціальностей;

в) невизначеність щодо взаємозв'язку професійних та освітнього стандартів;

г) очікування посиленого адміністративного втручання в освітню сферу в умовах обмеженого бюджетного фінансування освіти (адміністративна оптимізація чисельності юридичних шкіл тощо).

д) за підсумками обговорення результатів дослідження Асоціація адвокатів України виступила з ініціативою опрацювання національних професійних стандартів надання юридичних послуг за основними напрямками діяльності у юридичній сфері.

Більшість експертів вважають, що з впровадженням в життя положень нового Закону України «Про вищу освіту» (насамперед – в частині державного фінансування та появи реальної конкуренції між ВНЗ за абітурієнтів) рейтинг ВНЗ зазнає ґрунтовних змін.

Рекомендації дослідження:

Дослідження показало, що необхідно формувати інформаційний простір щодо світового досвіду діяльності фахових організацій юридичного профілю, їхніми професійними і суспільними функціями, організаційними формами, етичними кодексами тощо, світового досвіду опрацювання професійних стандартів та кваліфікаційних вимог. Україна також має знайомитися з наявними провідними світовими правничими школами та адаптувати їх методи формування правничого співтовариства. Експерти наголошували на необхідності зміни системи акредитації спеціальностей, з метою врахування взаємодії вишу та фахової спільноти в кожному окремому випадку, наприклад

було рекомендовано включити в акредитаційні вимоги обов'язкове запрошення практиків до викладання навчальних дисциплін.

Необхідним є проведення пілотного проекту з розробки професійних стандартів правничої сфери (за основними напрямками підготовки фахівців) із залученням роботодавців, фахових спільнот та їх організацій – як необхідної умови формування рамки кваліфікації правничої професії та подальшого опрацювання освітніх стандартів (за обов'язкової участі профільних вишів). Базові професійні стандарти можуть бути (питання до обговорення із заінтересованими сторонами) за напрямками діяльності правників:

а) суддя,

б) адвокат,

в) прокурор,

г) нотаріус,

д) юридичний радник.

В рамках такої діяльності доцільно здійснити офіційний переклад на українську мову міжнародних професійних стандартів та національних стандартів країн Європейського Союзу, США, Канади тощо - за основними напрямками діяльності у юридичній сфері; провести серію презентацій та обговорень міжнародного досвіду розробки та впровадження професійних стандартів у регіонах України (Київ, Харків, Львів, Одеса, Дніпропетровськ тощо), із залучення активу профільних фахових організацій, академічного середовища та ін. Необхідно більш ретельно вивчати та використати досвід діяльності іноземних компаній, які діють в Україні (які об'єднані, зокрема, в рамках Європейської бізнес-асоціації, Американської торговельної палати, Представництва німецької промисловості в Україні. При цьому слід враховувати специфіку вказаних організацій: будь-які проекти чи напрями діяльності мають бути ініційовані або висунуті їх членами).

З метою ефективного формування

рамки кваліфікації правничої професії доцільною є постійна, системна взаємодія самоврядних та громадських організацій правничої сфери. Форми та механізми такої взаємодії мають стати предметом публічної дискусії. Доцільним є формування галузевої фахової ради (на даному етапі – без статусу окремої юридичної особи, як майданчик для опрацювання спільних проектів; робочий варіант назви: Національна юридична рада). За основу у процесі обговорення доцільно взяти визнані у сучасному світі загальні засади діяльності фахових організацій:

- а) відкритий характер членства (наприклад, членом такої Ради за певною спільною прозорою процедурою може стати кожна самоврядна / саморегульована та / або громадська організація, яка має власні професійні стандарти (або керується профільними міжнародними професійними стандартами) та / або кваліфікаційні вимоги, або ж впроваджує сертифікаційні програми тощо);
- б) планова ротація складу керівних, виконавчих і робочих органів;
- в) публічний характер діяльності.

Доцільним є формування механізму взаємодії фахових організацій правничої сфери та профільних державних міністерств і відомств, виходячи з усвідомлення, що в умовах роздержавленої економіки та домінування ринкових відносин процес розробки освітніх стандартів і програм, а також профільних законодавчих і нормативних актів – не може бути закритим та ізольованим від учасників профільних ринків та їхніх фахових організацій. З метою налагодження ефективної взаємодії фахових спільнот і держави до цього процесу обов'язково мають бути залучені профільні комітети Верховної Ради України, а також заінтересовані представники органів місцевого самоврядування. Звертає на себе увагу та обставина, що фахівці юридичної сфери

є у складі практично всіх депутатських фракцій чинного складу Верховної Ради України.

Стратегія реформування та розвитку системи підготовки кадрів має стосуватися і органів внутрішніх справ. Для цього необхідно вирішити завдання формування профільної фахової коаліції за участю організацій юридичної сфери (оскільки певний мінімум юридичних знань для працівників органів внутрішніх справ є необхідним), правоохоронної сфери (Українська служба порятунку, Українська секція Міжнародної поліцейської асоціації та інші), медичної сфери (оскільки працівники органів внутрішніх справ повинні вміти надавати громадянам першу медичну допомогу, мати базову підготовку з соціальної психології тощо), правозахисної та інших сфер. Також актуальним є залучення зовнішніх експертів та радників (наприклад, фахівців муніципальної поліції США, Федерального бюро розслідувань США тощо). Вказана профільна коаліція може розробляти освітні стандарти не тільки для підготовки працівників органів внутрішніх справ, але й частково - для низки дотичних сфер: охоронної справи, детективної справи тощо.

Рекомендувати МОН та Міністерству юстиції ініціювати створення Робочої групи з розробки освітнього стандарту, на основі делегування до складу Робочої групи представників а) рейтингових юридичних шкіл; б) освітянських асоціацій (наприклад: Асоціація університетів України, Асоціація вищих навчальних закладів приватної форми власності); в) заінтересованих самоврядних та громадських фахових організацій юридичної сфери. Проект освітнього стандарту рекомендуємо винести на публічне обговорення та попередньо затвердити на всеукраїнській конференції деканів юридичних факультетів.

Рекомендувати запровадити окремий пілотний проект щодо впровадження

професійних цінностей. Ця проблематика може складатися з двох частин:

- а) відображення професійних цінностей як наскрізного елемента кожної навчальної дисципліни;
- б) перегляд і реформування механізмів функціонування та управління системи освіти в цілому (дошкільної, середньої, професійно-технічної, вищої, неформальної) під кутом зору формування у суспільстві належних моральних (а на етапі професійно-технічної та вищої освіти – професійних) цінностей.

До процесу публічного обговорення проблематики формування рамки кваліфікації правничої професії рекомендуємо залучати рейтингові ЗМІ. Інформаційних ресурсів профільних фахових організацій, до яких можна віднести власні сайти, друковані періодичні та неперіодичні видання тощо, як також інформаційних ресурсів вищих навчальних закладів для реального публічного обговорення є недостатньо. Доцільним є організація низки цільових заходів (круглих столів, конкурсів, майстер-класів тощо) з участю (або під егідою) рейтингових ЗМІ.

Висновки:

Головним очікуванням від реформування юридичної освіти стане те, що студенти отримають змогу здобувати юридичну освіту (знання і навички), зміст якої буде наблизений до вимог ринку

праці в Україні, а також відповідатиме світовим стандартам. Роботодавці отримають можливість впливати на зміст освіти, а відтак отримають фахівців, які відповідають вимогам ринку праці. Профільні фахові організації отримають кращі можливості щодо реалізації своєї місії, будуть задіяні у механізм взаємовідносин бізнес – навчальні заклади – держава. Навчальні заклади отримають змогу реформувати свої освітні програми та розробити сучасні навчальні плани. Проведене дослідження – це лише один з першочергових кроків до підвищення рівня кваліфікації фахівців юридичної професії, якість і прозорість системи юридичної освіти. Діяльність з реформування юридичної освіти в Україні буде мати продовження, а результати дослідження генерують інтерес фахових асоціацій та правничих шкіл спільно працювати над наблизенням змісту юридичної освіти до сучасних потреб ринку праці.

Джерела:

Аналітичний звіт за результатами проекту «Залучення громадськості до формування рамки кваліфікацій правничої професії шляхом проведення аналізу обсягу знань, переліку навичок і вмінь, якими має володіти випускник юридичного вищого навчального закладу щоб відповідати вимогам сучасного ринку праці» / С.В. Лилик, І.В. Лилик, С.Ю. Козьяков, Д.І. Пирогова, О.В. Красновський. – К.: ВГО «Українська Асоціація Маркетингу», 2014. - 132 с.

Ця публікація стала можливою внаслідок виконання дослідження: «Залучення громадськості до формування рамки кваліфікацій правничої професії шляхом проведення аналізу обсягу знань, переліку навичок і вмінь, якими має володіти випускник юридичного вищого навчального закладу щоб відповідати вимогам сучасного ринку праці» (проект «RFAN № 14-FAIR-03-2014 – Залучення громадськості до формування рамки кваліфікації юридичної професії»), яке було здійснено за підтримки американського народу, наданої через Агентство США з міжнародного розвитку (USAID) в рамках Проекту «Справедливе правосуддя». Думки та погляди, висловлені в статті, не обов'язково відображають погляди Агентства США з міжнародного розвитку або уряду Сполучених Штатів Америки.